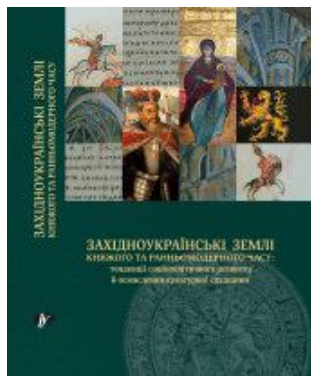

Рецензія на: *Західноукраїнські землі княжого та ранньомодерного часу: тенденції соціополітичного розвитку й осмислення культурної спадщини: колективна монографія*, відп. ред. Ілля Паршин; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2024, 524. ISBN 978-617-14-0329-1

The Review of: *Western Ukrainian Lands of the Princely and Early Modern Period: Trends in Socio-Political Development and Understanding of Cultural Heritage: collective monograph*, ed. Illia Parshyn; NAS of Ukraine, I. Krypiakivych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2024, 522. ISBN 978-617-14-0329-1

Колективна монографія “Західноукраїнські землі княжого та ранньомодерного часу: тенденції соціополітичного розвитку й осмислення культурної спадщини” – ґрунтовне міждисциплінарне дослідження, яке присвячене складним процесам історичного розвитку західноукраїнських теренів у період від княжої доби до раннього модерного часу. До участі у виданні долучилися насамперед співробітники Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, хоча свої матеріали додали й інші науковці, завдяки чому дослідницька “географія” суттєво розширилася.

Актуальність монографії, як окреслено, визначена потребою у протидії сучасним викликам, інспірованим ворожими політиками, що ставлять під сумнів автентичність української історії й тривалий розвиток українського державного життя. Автори мали на меті проаналізувати соціополітичні зрушення, трансформації ментальності та розвиток військової справи, акцентували увагу на культурній спадщині, сформованій під впливом етнічних, релігійних та суспільних чинників. В основі видання – ґрунтовний комплекс різноманітних письмових і матеріальних джерел. У цілому, забігаючи наперед, можна відзначити, що монографія продовжує традиції львівської державницької школи, започаткованої Михайлом Грушевським, яку продовжили Іван Крип’якевич, Ярослав Ісаєвич, Леонтій Войтович та інші. Додавання соціально-політичного розвитку східнослов’янських земель у цивілізаційне русло західних слов’янських і германських етносів, акцент на формуванні українського народу в домодерний час – важлива складова частина таких поглядів.

Структурно монографія охоплює чотири основні підрозділи. Головна увага дослідників звернена до проблематики функціонування владних інститутів, політичної історії Галицько-Волинської держави Романовичів, її суспільних практик та відгону в європейських джерелах (Частина 2). Щоправда, відзначено й соціокультурні зміни ранньомодерного періоду у Львові та тогочасних західноукраїнських землях у цілому.

Перша частина “Західноукраїнські землі у часи великих міграцій” зосереджена на проблематиці раннього середньовіччя й окремих аспектах етногенезу. Зокрема, досліджено “західний культурно-етнографічний регіон” та роль хорватів, які залишилися у Прикарпатті й Закарпатті, взяли участь в етногенезі давньоукраїнського етносу. Автор (Л. Войтович) відкинув помилкову інтерпретацію, що іменує їх “білими хорватами”, пропонуючи натомість термін “карпатські хорвати”. Дослідник також окреслив основні віхи поступової інкорпорації Прикарпаття до складу Русі, християнізації цих земель та асиміляції місцевої князівської та боярської верхівки.

Окрему увагу приділено проблемі скандинавської присутності на Волині та Прикарпатті. Владислав Кіорсак аргументовано заперечив теорію Ярослава Пастернака про заснування Плісеська вихідцями зі Швеції у IX ст. Така концепція ґрунтувалася на існуванні скандинавського могильника, який, як переконливо довів ще Михайло Филипчук, належав насправді до зовсім іншого хронологічного періоду. Скандинави-вікінги залишили по собі руйнівний слід в історії краю, хоча їх присутність підтверджена численними знахідками. У дослідженні стверджено, що скандинави від кінця X ст. прибували як дружинники та великокнязівська адміністрація з метою інкорпорувати місцеві племена до Русі. На скандинавську традицію у західноукраїнських землях вказують також кенотафи (символічні поховання), віднайдені у Плісеську.

Ростислав Вацеба звернув увагу на генезу етноніма “бойки”, зауваживши можливість їхнього походження від “боїв”. Існуюча історіографічна традиція у такий спосіб отримала ще одне невелике теоретичне підтвердження, цього разу із візантійського правлячого середовища.

У другій частині “Галицько-Волинська держава Романовичів” охарактеризовано низку питань щодо формування та суспільного розвитку володінь, що їх об’єднав князь Роман Мстиславович близько 1199 р. Ґрунтовний огляд політичної історії Галицького князівства і Волинської землі здійснив Л. Войтович. Його дослідження стало своєрідним підсумком багаторічних студій над цією проблематикою. Важливо, що науковець не ставився до уже відомих матеріалів як до визначеної наперед “істини”: погляди Л. Войтовича змушують задуматися над непростими питаннями історії, віхи якої потребуватимуть додаткових джерел. У цьому плані певним доповненням став наступний параграф Іллі Паршина, який проаналізував європейські писемні джерела до історії Романовичів, включаючи польські, угорські, чеські та австрійські наративи.

Розгляд військової справи розпочав Микола Козак. Він ствердив, що комплекс озброєння княжих дружинників принципово не відрізнявся від західних рицарів, розвиваючись у руслі рицарської мілітарної технології. Після монгольського завоювання, у ході військових реформ, князі Данило та Лев з династії Романовичів впроваджували нові зразки монгольського озброєння (зокрема захист коней) та активно використовували металеву артилерію. Водночас вони продовжували використовувати кінну дружину, а тактика “руського бою”, відома з літопису, характеризувалася стрімким натиском. Важливим стало дослідження повсякденності тогочасних еліт. Христина Меренюк сфокусувалася на ролі бенкетів (*пирь, вбгьдъ, веселие*) та полювань (*лови*) як ключових елементів життя князів та боярства. Бенкети виконували важливу функцію соціальної комунікації та політичного акту, слугуючи платформами для обговорень, демонстрацією влади й навіть організації змов. Полювання, окрім статусної розваги, виконувало утилітарну функцію: здобич (хутро куниць, білок, бобрів) використовувалася як еквівалент грошей. Відзначено, що знаний літописний сюжет про заснування Холма князем Данилом Романовичем, пов’язаний із полюванням, корелюється з відомою європейською писемною традицією.

Роман Голик дослідив середньовічний світогляд та формування культурного простору Галицько-Волинської держави. У тексті автор детально проаналізував, що середньовічна людина сприймала світ як “Книгу або Ікону”, насичену алегоріями та символами, які вказують на присутність божественних сил. Особлива увага – до тогочасної писемної культури. Існував, отже, контраст між “духом” та “буквою” в теології, а також обмежений, але важливий репертуар літератури – від літургійних текстів (Євангелій та Апостолів) до княжих літописів, у тому числі й третьої частини Іпатіївського літописного зведення (Галицько-Волинського літопису). Автор також розглянув значення імен, числової символіки, кольорів, звуків та жестів як ключових елементів семіотики доби, які допомагали людям орієнтуватися у світі, що постійно балансував між радістю, жахом та очікуванням смерті.

Третя частина колективної монографії “Західноукраїнські землі ранньомодерного часу: соціум, світогляд, історія” розпочалася коротким нарисом Ярослава Книша про місто Белз, відому княжу столицю. Урбаністичний розвиток Галича (автор Андрій Стасюк) залежав від того факту, що місто отримало німецьке право (магдебурзьке) перед 1367 р. Попри зусилля монархів, через часті татарські та турецькі нищення кінця XVI–XVII ст. та конкуренцію сусідніх міст, Галич не зміг перерости у значний поліс ранньомодерної доби, хоча певний час існували поважні спроби відродити статус владного осередку.

Оксана Ферков простежила роль аристократії та шляхти північно-східного порубіжжя Угорщини (роди Маґочі, Добо, Ракоці) у XVI–XVII ст. Ці “*homo novus*” (люди нового покоління) примножували статки через військові постачання, контрабанду та позики королю, отримуючи титули і володіння. Їхня діяльність також впливала на темпи Реформації та Контрреформації в регіоні. Остання проблема, незважаючи на існуючу численну історіографію, досліджена все ще недостатньо.

Розділ Володимира Александровича, присвячений ранньогайлівському монументальному малярству східнохристиянської традиції, висвітлює українську складову цього явища на тлі польських впливів у регіоні. Автор акцентував на необхідності визнання українського контексту, який раніше ігнорувався у польській науковій літературі. Важливим аспектом дослідження ранньомодерної культури є ідентифікація ікон, стилістично пов’язаних із фресками Люблінської каплиці (1418 р.), зокрема ікони “Спас на престолі” та “Христос Халкїтіс”. Їх існування підтверджує активність українських майстрів у Львові та його околицях, а також довготривале функціонування руської культурної спадщини в регіоні до XVI ст. й навіть пізніше.

Остання частина “Львів на зламі епох: етнічні та культурні зміни” значно конкретизувала дослідницькі пошуки. Щоправда, цілком логічно, адже колективна дослідницька робота, опублікована у Львові, повинна мати декілька розділів, присвячених саме історії цього міста.

Дослідження суспільного минулого Львова Ольги Гуль розкрило багатоетнічний та мультикультурний устрій міста після підтвердження надання магдебурзького права у 1356 р., що поширювалося на вірмен, євреїв, сарацинів і русинів-українців. Останні стали другою за кількістю етнічною групою населення, однак зіштовхувалися з правовою сегрегацією та обмеженнями в економічній діяльності. Їхня автономія існувала переважно у формі релігійного братства. Натомість єврейська громада, базуючись на земському праві, визнала зверхність воєводи, а не міського війта, й отримала внаслідок цього судову автономію.

Р. Голик торкнувся питання ментальних структур та особливостей формування писемно-книжкової культури у місті Лева. У його тексті наголошено, що в середньовічній свідомості земна реальність сприймалася як “відзеркалення” історії. Досліджено семіотику війни, де гіперболи (наприклад, списи ламалися “наче це були удари грому”) та “жах” були невід’ємними компонентами. Важливою є роль письма як ознаки влади та засобу “зміцнення пам’яті”. У ранньомодерний час кириличні тексти почали конкурувати з польськими культурними зразками, що поширювалися через латиницю.

Назарій Лоштин охарактеризував медичну літературу в бібліотеках католицьких монастирів Львова у XVIII ст. Фактично, йдеться про дослідження інтелектуального життя чернечих осередків, які були центрами знань до відкриття світського університету. У його тексті описано формування та подальшу секуляризацію монастирської мережі Львова, яка включала численні ордени (єзуїти, кармеліти, бернардинці та інші). Автор проаналізував тематичний склад медичних колекцій у збережених бібліотеках, виокремивши найбільше зібрання в єзуїтському колегіумі, яке, ймовірно, формувалося для підтримки планів створення медичного факультету. Збірки здебільшого містили праці XVI–XVII ст., присвячені анатомії, хірургії, фармацевтиці та хімії, а також класичні тексти античних та арабських медиків. Введення такого джерельного пласту до наукової дискусії – важливий здобуток, що потребуватиме наступного вивчення.

Відзначивши позитивні сторони пропонованої колективної роботи, варто вказати на деякі недоліки. Технічний бік видання виконаний на належному рівні, однак зміст книги був би значно повнішим, якби у ньому містилися іменний та географічний покажчики. Оскільки книга містить чимало “дрібного фактажу”, це значно би спростило роботу із виданням та у цілому покращило би загальне враження від колективної наукової роботи. Переходячи до тематичних зауважень, варто звернути увагу на “випадання” деяких регіонів. Наприклад, політичний та соціальний нарис Волинської землі часів Княжої доби дуже докладно представлено у розділах Л. Войтовича, І. Паршина, М. Козака, Х. Меренюк. Водночас колективна монографія стала би ґрунтовнішою, якби так само волинській історії знайшлося місце при описі подій ранньомодерного часу. З іншого боку, візантійський вплив на розвиток західноукраїнського регіону в Середньовіччі добре простежується у ранні княжі часи та вже від XVI ст. Натомість для Галицько-Волинської держави Романовичів він дещо “розчинився” у вирі війн та історії ментальності. Такі епізоди, однак, не применшують загального позитивного враження від дослідницького проекту, реалізованого у непрості для України часи.

Тож колективна монографія “Західноукраїнські землі княжого та ранньомодерного часу: тенденції соціополітичного розвитку й осмислення культурної спадщини” – вагома наукова робота, що вирізняється багатоаспектним підходом до дослідження регіону. Вона ефективно поєднала аналіз політичних та військових процесів із вивченням етнокультурних особливостей, повсякденного життя еліт та мистецької спадщини. Залучення широкого кола джерел, особливо писемних, культурних та археологічних, дало змогу конкретизувати й переосмислити деякі існуючі історіографічні концепції. Такий підхід зробив видання важливим внеском у сучасну українську медієвістику та дослідження ранньомодерної історії.

Христина БАЗІЮК
Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України
Khrystyna BAZIUK
NAS of Ukraine, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies
e-mail: khrystynabaziuk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7625-4985
DOI: 10.30970/fhi.2025.26.5000